

Az első magyar–albán szótár születése

Az albanológia tudománya Ausztria–Magyarországon született.¹ E tudomány keletkezéséről, felemelkedéséről és az első albanológus generáció történetéről csupán maroknyi tanulmány és monográfia készült.² Az osztrák–magyar albanológiát általában német anyanyelvű tudósok tudományának tartják, akik tevékenységüket a birodalom ausztriai felében folytatták, azonban – ahogy a Monarchiának is – az osztrák–magyar albanológiának megvan a maga magyar oldala. Mivel nem egyszerű megérteni a magyar albanológia kezdeteit, illetve meghatározni helyét a korabeli tudományos és politikai életben, jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy röviden bemutassa a magyar albanológusoknak e tudomány létrejöttében játszott szerepét, valamint hogy felhívja a figyelmet arra: az I. világháború kitörésének idején a magyar albanológia önállóvá vált. Emellett megpróbálja bemutatni, hogy kik voltak azok, akik nem az osztrák–magyar, hanem kifejezetten a magyar albanológia első nagy generációját alkották; valamint miért volt szükség arra, hogy a közös mellett egy önálló magyar diszciplína is kialakuljon.

A magyar albanológia kezdetei

Ahhoz, hogy megfelelő kiindulópontot találjunk, vizsgálódásainkat érdemes egy idézettel kezdeni, amely Robert Musil jól ismert könyvéből származik: *„Ez az osztrák–magyar államérzés olyan különös szerkezetű fenomen, hogy csaknem reménytelennek tűnik megmagyarázhatni mindazoknak, akik maguk át nem élték. Mert nem egy osztrák meg egy magyar részből állt, mint hihetnők, melyek egymást kölcsönösen kiegészítik, hanem állt egy egészből és egy részből, jelesül egy magyar és egy osztrák–magyar államérzésből, és ez utóbbi Ausztriában volt honos...”*³

Az idézet pontosan rávilágít arra, hogy az önálló magyar albanológia milyen viszonyban volt az osztrák–magyar albanológiával. Talán hihetetlennek tűnik, de Ausztria–Magyarország területén tulajdonképpen két albanológiai iskola alakult

* A szerző az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., csaplardegovics.krisztian@btk.mta.hu).

1 Hahn, 1853.

2 Ezek közül a legfontosabb: Gostentschnigg, 1996.

3 Musil, 2013. 191.

ki. Az egyik az osztrák–magyar, a másik a magyar. Általánosságban véve a két iskola hasonlított egymáshoz abban, hogy mindkettő egy-egy birodalmi külpolitika része volt (az osztrák–magyaré, illetve a magyaré), mindkettőnek volt gazdasági és tudományos oldala. A különbség abban állt, hogy míg az osztrák–magyar albanológia eredményeit, illetve magukat a tudósokat is felhasználták a közös hadsereg vezérkari terveiben, a magyar diszciplínának nem voltak katonai vonatkozásai. Ugyancsak különbség, hogy az előbbi mögött 1896-ban jelent meg a Ballhausplatz támogatása, míg utóbbi az első Balkán-háború következményeként, 1913-ban nyerte el a magyar kormány támogatását. Végül pedig eltértek a tekintetben, hogy az osztrák–magyar albanológia összehasonlíthatatlanul jelentősebb volt a magyarhoz képest mind a Monarchia, mind az albánok számára.

Fontos hangsúlyozni, hogy a Monarchián belüli két albanológiai iskola törekvései szinkronban voltak egymással, azaz nem rivalizáltak. A magyar albanológia célja egyedül az volt, hogy a magyar birodalmi elképzeléseket támogassa úgy, hogy közben nem sérti Ausztria–Magyarország külpolitikai és külgazdasági érdekeit. Tudományos kutatásait a dualista állam politikai keretein belül maradvá végezte. A két albanológiai iskola viszonya azért is lehetett békés, mert mindkettőben kulcs szerepet játszott Thallóczy Lajos.

1. táblázat

Az osztrák–magyar Albánia-lobbi legfontosabb tagjai (1896–1912)

A csatlakozás éve	Tagok
1896	Theodor Ippen (diplomata, tudós, az osztrák–magyar Albánia-politika teoretikusa és aktív alakítója) Thallóczy Lajos (a közös pénzügyminisztérium magas rangú hivatalnok, történész, a bécsi Keleti Akadémia tanára, az osztrák–magyar Albánia-politika teoretikusa és aktív alakítója) Stefen Zurani (tolmács, fordító, a Ballhausplatz ügynöke, Thallóczy közeli munkatársa)
1896–1903	Julius Zwiedinek von Südenhorst (a Ballhausplatz albán ügyeinek a referense) Alfred Rappaport von Arbengau (diplomata, albánszakértő, publicista; 1908-at követően az osztrák–magyar Albánia-politika aktív alakítója)
1903	báró Nopcsa Ferenc (tudós, albánszakértő, publicista) Eqrem Bej Vlora (politikus, több, Albániával kapcsolatos tudományos munka szerzője) Paul Siebertz (osztrák nagyvállalkozó, bankár, nyomdatulajdonos, publicista és a bécsi <i>Vaterland</i> című lap kiadó-szerkesztője) Heinrich Clanner von Engelshofen (osztrák–magyar katonatiszt, kém, Conrad von Hötzendorf közös vezérkari főnök albánszakértője)
1903–1906	August Kral (diplomata, albánszakértő, 1908-at követően az osztrák–magyar Albánia-politika aktív alakítója)
1906 vagy 1908	Leopold Chlumetzky (újságíró) Franz Conrad von Hötzendorf (a közös hadsereg vezérkari főnöke) Ferenc Ferdinánd főherceg (trónörökös)
1912–1914	Carl Buchberger (diplomata) Konstantin Bilinski Jr. (diplomata) Leo Freundlich (újságíró)

Az osztrák–magyar albanológia, egyben a Ballhausplatz mellett működő Albánia-lobbi (1. táblázat) legfontosabb két magyar figurája kétségkívül Thallóczy Lajos és Nopcsa Ferenc volt.⁴ Thallóczy szerepével kapcsolatban, amelyet az albán nemzet- és államépítésben játszott, jelenleg is folynak kutatások, mind az albán, mind a magyar nyelvterületen (Beluli, Csaplár-Degovics).⁵ Nopcsa Ferenc tudományos és politikai tevékenységének kutatása pedig már eddig is komoly eredményeket hozott,⁶ ezért feltételezhető, hogy az ő működésének vizsgálata a jövőben már nem fog újabb kérdéseket felvetni.

Az imperialista elképzelések és az albanológia kapcsolata

A magyar imperialista elképzelések részben a magyar Kelet-kutatásokból nőttek ki a századfordulón (a Kelet-kutatások minőségi változása Magyarországon a kiegyezéshez kötődött). A dualista állam létrejöttével megteremtődtek a modern, polgári magyar állam kiépítésének feltételei. A századfordulóra megszilárdult Magyarország tudományos intézményrendszere, és a mindenkori kormányok hajlandóak voltak komoly összegeket áldozni a tudomány fejlesztésére. A budapesti kormány alapvetően azért támogatta a Kelet-kutatásokat, mert Magyarország számára „világgazdasági pozíciókat” akart kiépíteni a Kelet országában.⁷ A Kelet alatt a Balkán-félszigetet, Anatóliát, a mai Közel-Keletet és az ázsiai kontinenst értették a magyar fővárosban.

Ma már talán megmosolyogtatónak tűnik, hogy a magyar politikai elitnek nagyszabású tervei voltak a Kelettel kapcsolatban, csakhogy a fenti elképzelések az adott korban egyáltalán nem tűntek alaptalannak. Egyrészt a birodalmi gondolat tökéletesen beleillett a kortárs európai trendekbe, másrészt Magyarországon olyan gyors gazdasági modernizáció és szellemi fejlődés zajlott, amely bizonyos mértékig magyarázta a nagyra törő tervek kidolgozását.

Az önbizalomra okot adó tényezők között tartották számon, hogy Magyarország lakossága a 20. század elején mintegy 20,5 millió főre rúgott. Ugyanebben az időben Romániának, Bulgáriának, Szerbiának, Görögországnak és Montenegrónak körülbelül 16,45 millió lakosa volt. Mindez azt jelenti, hogy a Kárpát-medencében hozzávetőlegesen négymillióval több ember élt, mint a független balkáni országok összességében. A Szent István-i Magyarország területe 325 ezer km² volt, amely nagyobb terület, mint 1905-ben Románia, Szerbia, Bulgária és Montenegró együtt. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy egy 1911-es brit statisztikai kiadvány szerint a magyar állam bevételei 64 millió fontot tettek ki, Románia, Bulgária, Görögország és Szerbia viszont csak összesen 33,5 millió fontból gazdálkodhatott (a

4 Gostentschnigg kutatásai szerint ennek a lobbinak volt egy albánokból álló holdudvara. Az ehhez tartozó személyek „hídőállásként” segítették az osztrák–magyar tervek megvalósulását az albánok lakta területeken. Gostentschnigg, 2016. 123–163.

5 Beluli, 2008; Csaplár-Degovics, 2010a. 205–246.; Csaplár-Degovics, 2010b. 141–163.

6 Robel, 1966; Csaplár-Degovics, 2001. 311–359.; Tasnádi-Kubacska, 1945.

7 Hajdú, 2003. 9.

GDP-arányok is hasonlóak!), akkor érthetővé válik, hogy a statisztikai adatok alapján a magyar politikai elit miért vizionált egy jövődő magyar birodalomról.⁸

A magyar kormányoknak a keleti pozíciók kiépítésére több elképzelése volt. Egyrészt az 1870-es években hozzákezdtek egy önálló magyar (titkos) diplomáciai kar alapjainak lerakásához. A magyar Kereskedelmi Minisztérium alá rendelve létrehozta egy „kereskedelmi levelezőkből” álló hálózatot, amelynek sokoldalúan képzett tagjai nemcsak gazdasági ügyekkel foglalkoztak, hanem kémkedéssel és külföldi kapcsolati háló kiépítésével is. E titkos magyar diplomáciai testületben a legtehetségesebb „levelező” nem volt más, mint a már említett Thallóczy Lajos.

A fiatal Thallóczy első kémútja még Oroszországba vezetett.⁹ Ezt követően 1882 tavaszán levantei körútra indult: Szerbiába, Bulgáriába, Konstantinápolyba, majd Görögország után a tengerparti Albániába. Formailag a *Pesti Napló* újságírójaként úti beszámolókat írt, de valójában Lemaics álnéven – elsősorban B. Kemény Gábor kereskedelmi miniszternek – titkos politikai és gazdasági jelentéseket készített. (A Levantéből küldött újságírói tudósításai egyébiránt önálló kötetben is megjelentek.)¹⁰

A magyar politikai köröket a keleti válságot követően nyugtalanította a külföldi agitátorok megjelenése 1878 és 1882 között Bosznia-Hercegovinában és Észak-Albániában, ezért a helyszínre küldték Thallóczyt. Friedrich Lippich shkodrai osztrák-magyar főkonzul nem is bízott meg benne. Bár az ambiciózus fiatal magyar kém feladata elsősorban a tájékozódás, hírszerzés volt, Engelbert Deusch kutatásai szerint az agilis Thallóczy a Monarchia katonai segítségével kecsegtetve több albán törzset lázadásra bírta az Oszmán Birodalom ellen. Az albán törzsek lázadása pedig még inkább bonyolította a Prizreni Liga bukása nyomán kialakult helyzetet.¹¹ A kémútnak mindenesetre két fontos következménye lett: egyrészt a közös pénzügyminiszter, Kállay Benjámint 1885-ben Bécsbe vitte a „bajkeverőt” közös hivatalnoknak, másrészt Thallóczy 1882-es útja során megkedvelte az albánokat és velük kapcsolatos tudományos adatokat kezdett gyűjteni.

A kereskedelmi levelezők egy része idővel képzett tudós lett, és vagy magánemberként, vagy a magyar kormány által alapított budapesti Keleti Akadémia tanáraként tudományos tevékenységet folytatott. A Magyar Királyi Keleti Kereskedelmi Akadémiát 1899-ben alapították Thallóczy javaslatára, hogy egyfajta elitképző intézményként ápolja a kapcsolatokat Magyarország és a Kelet között. Bár az akadémia egyértelműen gyakorlatorientált volt, a falai között folyó általános képzés nem nélkülözte a tudományos sokszínűséget sem. Ebben az oktatási intézményben tanítottak Magyarország legjobb nyelvtanárai. Az albán nyelvet a nemzetközi hírű nyelvész, Schmidt József (1863–1933), a budapesti Pázmány Péter Királyi Egyetem Indoeurópai Nyelvek Intézetének vezetője oktatta.¹²

8 Bertényi, 2007. 47–48.

9 Thallóczy, 1884.

10 Thallóczy, 1882.

11 Deusch, 2004–2005. 267–274.

12 Hajdú, 2003. 12–13.

A keleti magyar pozíciószerezést szolgálták a kor nagy magyar földrajzi expedíciói is. A Magyar Földrajzi Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Földrajzi Intézet szervezésében indult geológiai és geográfiai felfedezőutak világhírnévhez juttattak számos magyar földrajztudóst. Széchenyi Béla gróf (1837–1918) Belső-Ázsiába és Nyugat-Kínába vezetett expedíciót az 1880-as években, a századforduló előtt pedig magyar kutatócsoportok bukkantak fel Finnországban, Bulgáriában, az Oszmán Birodalomban és az orosz Kaukázusban. Ezen kutatóutak egy részében részt vett a fiatal Nopcsa Ferenc is.

Az expedíciók tagjai a földrajzi adatok mellett néprajzi anyagokat gyűjtöttek, amelyek ma a Magyar Néprajzi Múzeumban találhatóak. Gróf Zichy Ágost (1852–1925) 1875–1876-ban Mongóliába vezetett expedíciót; Újfalvy Károly (1842–1904), a párizsi *École des langues vivantes* tanára pedig Belső-Ázsiába, Pámirba és Észak-Indiába (1876–1881). Almásy György (1867–1933) jogi doktor és zoológus, „az angol beteg” Almásy László (1895–1951) Afrika-kutató apja 1900 és 1906 között utazta be orosz Közép-Ázsiát és Észak-Kínát.¹³

A századforduló táján pedig már jelen voltak a magyar nagyvállalatok és nagybankok (például a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank) a félszigeten, sőt utóbbiak – a Ballhausplatz kérésére – államkölcönöket is jegyeztek a balkáni nemzetállamoknak. Emellett a magyar nagybankok – még ha nem is tartoztak a legfontosabb piaci szereplők közé – vasúti és ipari befektetőként, illetve tőzsdei és banki nagyrészvényesként is aktív alakítói voltak a térség gazdasági életének. A Balkán tehát reális piacnak mutatkozott a politikai és gazdasági érdekérvényesítés szempontjából.¹⁴

Fontos ugyanakkor ismét hangsúlyozni, hogy a mérvadó magyar politikai és gazdasági elit sosem vesztett szem elől egy lényeges szempontot elsődleges céljai megfogalmazása során: a magyar gazdasági érdekeket és jó pozíciókat alapvetően a Monarchia közös piaci rendszerén belül kellett megvédeni. Ennek megfelelően a magyar birodalmi gondolat nem feszegette az osztrák–magyar kiegyezés rendszerét, mert ez a kompromisszum jelentette a legnagyobb védelmet Oroszországgal és a nemzetiségekkel szemben. A birodalmi gondolat inkább arra irányult, hogy a Monarchia határain túli világban legyen egyfajta érdekmegosztás, így legyenek olyan területek, amelyek inkább a magyar, illetve olyan területek, amelyek inkább az osztrák imperialista igényeket elégítik ki.¹⁵ Mivel a kedvező adatok ellenére a magyarországi gazdaság nem volt alkalmas nagyszabású imperialista politika megvalósítására, a magyar politikai és intellektuális elit figyelme elsősorban „Európa Kelete”, a Balkán-félsziget felé irányult.¹⁶

13 Róna-Tas, 1986. 40., 42.

14 MNL OL Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (PMKB), Z 33, 11. csomó: 1913–1915. évi és 12. csomó: 1916–1919. évi; valamint Z 34., 50. csomó.

15 Romsics, 2004. 122.

16 Bertényi, 2007. 41., 43., 52.

Albanológia a századforduló után

A századfordulós magyar imperialista elképzelések számbavétele után érdemes továbbra két fontos különbséget megállapítani az osztrák–magyar és a magyar albanológia között. Osztrák–magyar albanológiának azt a diszciplínát lehet nevezni, amelyet a közös minisztériumok mellett Ausztria politikai és tudományos intézményrendszere is támogatott. Magyaroknak pedig azt, amely mögött kizárólag a magyar minisztériumok és tudományos testületek álltak. Szintén fontos különbség, hogy míg a magyar albanológiának nem volt célja az albán nemzet- és államépítés támogatása, addig az osztrák–magyarnak idővel ez lett az egyik legfontosabb célkitűzése (2. táblázat). Kurt Gostentschnigg megállapítása azonban, miszerint az albanológia létrejöttében és történetének első évtizedében kifejezetten az imperialista politika játszott szerepet, inkább igaz a magyar esetre, mint az osztrák–magyarra.¹⁷

2. táblázat

Hasonlóságok és különbségek az osztrák–magyar és a magyar albanológia között

	Osztrák–magyar albanológia	Magyar albanológia
Hasonlóságok	1. van politikai, gazdasági és tudományos oldala 2. az albanológia része a birodalmi külpolitikának	
Különbségek	1. a birodalmi politika a Monarchia nagyhatalmi szintjén valósul meg	1. a birodalmi politika Magyarország szintjén valósul meg
	2. a közös hadsereg vezérkara aktív támogatója az osztrák–magyar albanológiának	2. nincs katonai vonatkozás
	3. a Ballhausplatz 1896 óta támogatja	3. a magyar kormány 1913 óta támogatja
	4. az osztrák–magyar albanológiát nemcsak a közös minisztériumok támogatják, hanem Ausztria politikai, gazdasági és tudományos intézményhálózata is	4. a magyar albanológiát csak a magyar minisztériumok és tudományos testületek támogatják
	5. az osztrák–magyar albanológia egyik legfontosabb célja az albán nemzet- és államépítés támogatása	5. a magyar albanológia nem vesz részt az albán nemzet- és államépítésben

Az annexió idején, 1908. október 1-jén Thallóczy megfogalmazott egy emlékiratot a magyar kormány számára. Az emlékiratban arra tett javaslatokat, hogy Budapest miként reagáljon Bosznia végleges bekebelezésére, azaz milyen módon húzzon hasznot az új politikai-gazdasági helyzetből. A történész-hivatalnoknak két vezérgondolata volt: meg kell indítani az államilag szervezett magyar tudományos kutatásokat a félszigeten, valamint javítani kell a kommunikációt a balkáni népekkel. Az érintkezés legfontosabb feltételének a helyi nyelvek kiváló ismeretét jelölte meg, amihez szükségesnek tartotta a balkáni nyelvek korszerű szótárainak elkészí-

¹⁷ Gostentschnigg, 1996. 137–142.

tését.¹⁸ Thallóczy a fenti javaslatait 1912 késő őszen megismételte, amikor az első Balkán-háború idején egy memorandummal fordult a magyar kormányhoz.¹⁹

Thallóczy tudományos és kulturális célkitűzéseit a Magyar Tudományos Akadémia elfogadta, és hozzákezdett azok megvalósításához. Gróf Teleki Pál, a híres földrajztudós és későbbi miniszterelnök vezetésével szakértői csoport alakult 1912–1913 telén. A szakértői csoport 1913. március 31-én javaslatot tett egy Keleti Bizottság megalakítására, amely többek között a tudományos kutatások elindításáért és az új szótárak kiadásáért lett volna felelős.²⁰ A bizottság végül 1914 elején alakult meg, de neve nem Keleti Bizottság, hanem *Balkáni Bizottság* lett. A Magyar Tudományos Akadémia 1914. május 6-i nagygyűlésén, a megalakulás bejelentésével egy időben a bizottság kiírta első nyilvános pályázatait: tanulmányokat vártak egy Balkán-félszigetről készülő reálenciklopédiába, és felhívást tettek közzé egy albán–magyar, egy bolgár–magyar és egy török–magyar szótár elkészítésére.²¹

A Balkáni Bizottság és az osztrák–magyar hadvezetés segítségével 1916-tól indultak meg a szervezett magyar albanológiai kutatások. Buday Árpád régészeti ásatásokat folytatott, elsősorban a mai Albánia területén.²² Strausz Adolf közgazdász az átalakuló Balkán-félsziget részeként az albán gazdasági élet lehetséges jövőjét elemezte.²³ Bár a fenti kutatások is fontosak voltak, az igazán jelentős tudományos érdeklődésre a magyar botanikai és zoológiai eredmények tarthattak számot.

A magyar albanológia első ismert tudósa Degen Árpád (1866–1934) Európa-hírű botanikus volt. Bár személyesen sosem járt az albánok lakta területeken, 1895 és 1928 között ő volt az, aki az Albánia-kutató természettudósok (Antonio Baldacci,²⁴ Nopcsa Ferenc, Ignaz Dörfler²⁵) hatalmas mennyiségű botanikai gyűjtéseit feldolgozta és rendszerezte.²⁶ A botanikusok közül elsőként Andrasovszky József (1889–1943) járt Albániában a mai montenegrói–albániai–koszovói hármasthatár mentén 1916–1917-ben. Az Andrasovszky gyűjtött anyagot Jávorka Sándor (1883–1961) dolgozta fel Budapesten, aki 1918 nyarán, Kümmerle J. Béla (1876–1931) társaságában maga is eljutott albán földre.²⁷ Kümmerle a Prizren–Šar Planina-vonal mentén gyűjtött,²⁸ míg Jávorka a mai Közép- és Észak-Albánia területén. A rovarász Csiki Ernő (1875–1954, született Ernst Dietl) 1917-ben jutott el Albánia és a mai Koszovó területére. Utóbbi területen főleg Peja és Gjakova környékét kutatta.²⁹

18 OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2459. 11. kötet, f. 79–80.; Tömöry, 1966. 895–896.

19 RZSL 45. fond, 10.43. Thallóczy Lajos: A Balkán-félszigeten beálló változásokról, 12.

20 *Tizenkettedik akadémiai ülés*, 1913. 230.

21 *Keleti Bizottság*, 1914. 128–129.; *Jelentés*, 1914. 366.; Hajdú, 2003. 14–16.

22 Buday Árpád (1879–1937): régész, egyetemi tanár. Lásd: Buday, 1918.

23 Strausz Adolf (1853–1944): katonatiszt, történész, néprajzkutató, politikus, Balkán-szakértő. Lásd: Strausz, 1913, 1917.

24 Antonio Baldacci (1867–1950): olasz geográfus és botanikus; Albánia egyik első modern kori kutatója.

25 Ignaz Dörfler (1866–1950): osztrák botanikus.

26 Például: Degen, 1903. 311–318.; Degen–Dörfler, 1897. 701–748.

27 Jávorka, 1926. 74–89.; Jávorka, 1955. 9–10. Vonatkozó művei közül például: Jávorka, 1921. 17–29.

28 Kümmerle, 1926a. 8–73. Vonatkozó művei közül például: Kümmerle, 1926b. 197–218.

29 Csiki, 1923, 1940.

Az említett tudósok tették le a független magyar zoológiai és botanikai kutatások alapjait. Albánia és Koszovó flórájának és faunájának vizsgálata az 1910-es évektől napjainkig folyamatos volt, sem a két világháború, sem az 1989–1991-es rendszerváltások nem jelentettek törést e tudományterületek tudósainak munkájában. A botanikai és zoológiai kutatás folyamatossága egyedülálló, s kiemelkedő jelentőségű mind az osztrák–magyar, mind a magyar albanológia szubdiszciplínái szempontjából.³⁰

László Zoltán szótára

László Zoltán (1881–1961), az első magyar–albán szótár szerzője nemesi családban született. Arisztokrata felmenőinek köszönhetően a Monarchia legjobb iskoláiban tanult. Az egyetem elvégzését követően pénzügyi szakember, újságíró, szépirodalom és önjelölt tudós lett. Nagy Kelet-rajongó volt, és ösztönös nyelvtelenség. Anyanyelvén kívül kiválóan tudott németül, angolul, franciául, oroszul, szerb-horvátul, de olvasott törökül és egy kicsit arabul is. Élete 1908-tól szorosan összefonódott azokkal a magyar politikai, gazdasági és tudományos érdekcsoportokkal, amelyek a magyar imperialista tervek legfőbb hívei voltak. László Zoltán 1908 és 1911 között hivatalnokként szolgálta a magyar birodalmi elképzeléseket Travnikban és Szarajevóban. Ezt követően budapesti nagy napilapok munkatársa lett, és újságíróként propagandacikkeket írt a balkáni magyar érdekérvényesítés népszerűsítésére. Tudományos munkásságának legfontosabb terméke két szótára volt.

Milyen jelentősége is van a szótáraknak? A szótár nem más, mint a birodalmi expanzió egy sajátos kulturális formája. Követve Said gondolatmenetét, a szótár egy olyan eszköz, amely birtokba veszi a helyi nyelvet és aláveti azt a birodalmi nyelvnek. Egy eszköz, amely hozzásegíti a birodalmat ahhoz, hogy a kommunikáció feletti hatalmat megszerezze és saját kulturális értékeit a nyelven keresztül a kolonizáltakra kényszerítse. A szótár kaput jelent a helyi kultúra megismeréséhez, a helyi irodalom és nyelv feltérképezéséhez a birodalomban honos filozófiai és gondolkodási keretek között. Azaz a hatalomgyakorlás egy formája.

A szótár ugyanakkor az infrastruktúra része is, amely hasonlóan a vasúthoz vagy a távíróhoz, összeköti a centrumot a perifériával. Egy olyan eszköz, amelynek segítségével a centrum és periféria köztes tereiben mozgó közvetítő aktorok kommunikálni tudnak. Mivel azonban a kommunikáció mindig kétirányú, úgy a szótár olyan kulturális eszköz, amelyen keresztül a periférián beszélt nyelv is befolyást gyakorol a birodalom nyelvére. Új fogalmakra tanítja meg, új szavakkal gazdagítja mindennapi szókincsét, azaz alapjaiban befolyásolja a centrum világnézetét. Ily módon, bizonyos mértékig és megfelelő körülmények között, a szótáron keresztül a periféria nyelve is szerezhet némi hatalmat a centrum felett.³¹ A fenti gondolatme-

30 Jelenleg Magyarországon az Albániával foglalkozó legjelentősebb botanikusok: Barina Zoltán és Pifko Dániel (Magyar Természettudományi Múzeum).

31 Erről lásd: Said, 2000.

net legszemléletesebb példája a *Hobson–Jobson-szótár* (1886), amely a maga összesen 1022 oldalnyi szókincsével kétségtől maradandó nyomokat hagyott a modern brit angol nyelvben.³² László Zoltán szótárait is ebben az értelmezési keretben érdemes görcső alá venni.

László Zoltán Boszniában eltöltött éveinek egyik legfontosabb emléke az a szótár, amely az anektált tartományban beszélt délszláv nyelvjárás turcizmusait és arabizmusait gyűjtötte össze.³³ Annak ellenére, hogy a szerző csupán autodidakta tudós volt, az említett szótár a századfordulós boszniai muszlim nyelvhasználat fontos gyűjteménye lett. Érdekessége, hogy elsősorban olyan szavakat vett lajstromba, amelyeket a kor horvát és szerb szótárai nem tartalmaztak, de amelyeket a boszniai köznyelv mindennap használt. Az idegen eredetű szavak és kifejezések mellett a szerző nemcsak a magyar, hanem a délszláv jelentést is feltüntette. László Zoltán turcizmus szótára komoly segítséget kínált ahhoz, hogy a Balkán-félsziget „muszlim nemzetiségű”, de sláv ajkú lakosságával turistaként, kereskedőként vagy akár hivatalnokként is érintkezni lehessen. Utóbbi miatt akár tankönyvként is használni lehetett, mivel a szógyűjtemény tartalmazta azt a sajátos jogi szakzsargont, amelyet a boszniai muszlimok hivatalos beadványaikban, kérvényeikben és panaszjaikban használtak.

László Zoltán magyar-albán szótára, amely valójában egy magyar-malízsor szótár volt, 1913-ban jelent meg.³⁴ A megjelenés apropóját az első Balkán-háború teremtette új helyzet és a Monarchia ambiciózus albánpolitikájának részsikerei adták. Elképzelhető, hogy inspirációt jelentett Karl Steinmetz (észak)albán-német szótárának megjelenése is, amelyet 1912-ben Szarajevóban publikáltak.³⁵

A szótár megjelenése tökéletesen beleillett a kor magyar imperialista törekvéseibe. A bevezetőben írt gondolatai alapján erősen feltételezhető, hogy a szerző ismerte Thallóczy vonatkozó terveit, és tisztában volt a Monarchia szerepével, amelyet az az albán nemzet- és államépítésben játszott, és Ausztria-Magyarországot minden albán protektorának tartotta. László szótárát azzal a szándékkal jelentette meg, hogy a magyar nemzetiségű állampolgárok ennek segítségével közvetlenül is felvehessék a kapcsolatokat az albánokkal.³⁶ Éppen ezért rejtély, hogy a szerző miért nem küldte be a szótárát a Magyar Tudományos Akadémia 1914-es pályázatára.

A szótár keletkezésével kapcsolatban csupán annyi ismeretes, hogy a gyűjtés 1908 és 1912 között zajlott. László újságírói és szépirodalmi írásai alapján bizonyosnak tűnik, hogy nem tudott albánul, albán ismerőseivel alapvetően valamelyik délszláv nyelv segítségével kommunikált. Jó érzéke volt azonban ahhoz, hogy a hallottakat lejegyezze. Az is erősen feltételezhető, hogy elsősorban olyan területeken járt, ahol az albán és a délszláv nyelvek közvetlenül érintkeztek egymással, azaz

32 Yule–Burnell, 1996.

33 László, 1912.

34 Malësor/malísor: hegylakó. Azokat az albán törzseket nevezték így, amelyek az Albán-Alpokban éltek. A törzsek által beszélt dialektusok is hasonló elnevezést kaptak.

35 Steinmetz, 1912a.; Steinmetz, 1912b.

36 László, 1913a. 3–4.

olyan helyeken, ahol a lakosság többnyelvű volt. Ez azt jelenti, hogy a Szandzsák mellett elsősorban a Peja–Gjakova–Prizren tengely környékén, illetve a Šar Planina vidékén (a mai albán–koszovói–macedón hármass határnál) és Tetovo városában fordult meg. A mai Albánia területét 1914 előtt nem kereste fel.³⁷

Ezek után felmerül a kérdés, hogy kik voltak László közvetlen albán ismerősei, s rászorult-e tolmácsok segítségére. Bizonyosan igen. Az egyik albán, akivel László közeli kapcsolatba került, és aki több újságírói és szépirodalmi művében is felbukkant, „Batanovics Musztafa”. Musztafa feltehetőleg rugova törzsbeli volt, és gondnokként vezette a magyar hivatalnok háztartását Travnikban és Szarajevóban.³⁸ Musztafa nemcsak Rugova térségével, hanem a Szandzsákkal és a mai Északkelet-Koszovóval is élő kapcsolatban állt. Valószínű, hogy László első itteni ismerősei eredetileg Musztafa kapcsolati hálójának tagjai voltak. A magyar hivatalnok Musztafa ajánlásával kereste fel őket. Ilyen barát lehetett a pejai Ibrahim Avdar.³⁹

László másik két ismert albán barátja szintén boszniai illetőségű volt. Dubrics Mehmed béggel még a bécsi egyetemen tanult együtt, s vele fedezte fel Tetovo környékét és a Vardar mentét.⁴⁰ Kusztura Mehmeddel viszont Mostarban ismerkedett meg az első magyar–albán szótár szerzője, és évekig kapcsolatban állt vele. A következőképpen emlékszik vissza rá László: „*Balkáni barangolásaimon jó vezetőnek bizonyult, beszélt törökül, albánul és szerbül, s ami nyelvtudományt odalent elsajátítottam, azt részben neki köszönhetem.*”⁴¹

E néhány malisszoron kívül nem lehet más albán tolmácsot és útikalauzt azonosítani, de talán nem is volt többre szüksége. A Monarchia albánpolitikája ezekre az évekre már meghozta gyümölcseit az egyszerű albánok körében is,⁴² és ahol László felbukkant, az albánok szívesen beszédbe elegyedtek vele. Ily módon olyan vidékek nyelvjárásaiból is gyűjthetett szavakat, amelyekben sohasem járt.

A szótárt vizsgálva további részletek is rekonstruálhatóak a gyűjtés körülményeiről és helyszíneiről. A publikált szavak között nagy a hegyvidékkel kapcsolatos kifejezések aránya. Ez alapján bizonyos, hogy a gyűjtés egyik helyszíne a lakott területektől távol, a hegyekben volt. Nemcsak a geológiai tereptárgyak és szintkülönbségek szókinccse található itt (hegy: mal-i, hegycsúcs: maje-maja, hegygerinc: perpijete-ras, nyári legelő: bjeskva, szurdok: gryk-a), hanem a mozgás dinamikája (előre, hajrá, gyerünk, na: me pri, hajd!, ec!, nelt, perpjét, n', m', mi, tepóst, post, n'fún, ti post!), valamint a szállítás eszközei is (kocsi: strem-i, illetve kerr-i, ökör: ká-u, ló: ka-i). A malisszor hegyi településeken összegyűjtött szavak szintén egy csoportot alkotnak: a falu (katun), a falusi élet, a malisszor rokoni kapcsolatok és társadalmi tagozódás (törzs: fis-i, előljáró: meftar-i), és a szokásjog (Skanderbég törvénykönyve: Kanuni Skanderbeut, öreg, bölcs: plak) kapcsán.

37 László, 1913b. 34–35.

38 László, 1909. 3.

39 Uo. 2–3. *Ed d'em, bed d'em*. In: László, 1914. 124–126.

40 László, 1912b.

41 *Kislár-Hirszisz*. In: László, 1914. 196.

42 Scheer, 2013. 55–66. Lásd a Bab krali történetet: Vlora, 1973. 9–10.

Bár László nem járt Shkodrában, meglepően gazdag shkodrai városi szókincs található a szótárban. Mivel a szótár készítője 1908 és 1912 között járta az albán vidékeket, valószínű, hogy találkozott olyan shkodraiakkal, akik az ezekben az években zajló oszmán katonai megtorló akciók elől vagy a hegyekbe, vagy a Monarchia területére menekültek (Kotorba vagy Boszniába). László a következő szavakat gyűjtötte tőlük: órás (sáhátçii-ja), orvos (heçim-i), úri nő (vajse), kisasszony (zonja), „szűz” (zonja), korcsma (mejháne-mejhánja), bankár (sharafa), boltos (tydzsár), borbély (berber-i), komp (trap-i), kompvezető (stremxhi-ja), bélyeg (pula), Adria (Buna), burgonya (kartoll), illetve a kávékultúra szavait (kafe-kafja, filxhán-i, kafe han-a).

A magyar gazdasági tényéréshez szükség volt a kereskedelemmel és a gazdasági élettel kapcsolatos szavak ismeretére: kereskedelem (tyxharluk-melun), kereskedés (dugáj-a), kereskedni (me blee, me bualish-verish), kereskedő (tyxhár-i, meshit-i), mibe kerül? (me kushtue?), iparos (zanatlí-ja), ingyen (bedihava), inkaszálni (mim-zer-bogjin), pénz (pare). De a befektetőnek tudnia kellett az adófizetés, az állami közigazgatás és a helyi rangok kifejezéseit is (adó: vergien-a, adófizetés: vergien me-la, adószedés: menzer-borgjin, eljáró: meftar-i, illetve zabit-i, király: kralj-i, hegyi falu: mali katunit). Itt érdemes számba venni azt, hogy az albánok milyen országelnevezéseket használtak: Arábia (Arapistán), Anglia (Hinglis), Ausztria (Nemcia), Bulgária (Bugaresh), Egyiptom (Katumet), Franciaország (Francus), Görögország (Jonan), Magyarország (Maxharistán), Montenegró (Karadak-u, Málizii), Németország (veni nemçesh), Oroszország (Miskovi), Spanyolország (Kudus) és Törökország (Turkiija). Az albánok a hazájukat, Albániát, Şçypnia-nak nevezték; ezért érdekes, hogy László szerint Macedónia albán elnevezése Shipnij-a volt, a kettő kiejtése és jelentése ugyanaz volt.

Az első magyar-albán szótár keletkezés- és háttértörténetének, kontextusának rekonstruálása jelenleg is zajlik. Mivel a szótár az észak-albániai törzsek egykori nyelvhasználatának fontos írásos emléke, a szavak és kifejezések elemzése és vizsgálata a nyelvtudományok felől sem kerülhető meg. E komplex történeti és nyelvtudományi munkát a berlini dr. Lumnije Jusufival közösen végeztem el. Kutatásaink eredménye, azaz a szótár története és kritikai kiadása várhatóan 2018-ban fog napvilágot látni német nyelven.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

MNL OL
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Budapest
OSZK
Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Budapest
RZSL
Református Zsinati Levéltár, Budapest

2. Kiadott források és szakirodalom

Beluli

2008 Thallóczy, Lajos: *Të ndodhurat e Shqypnis*. Transkriptoi, dokumentoi e komentoit Raim Beluli. Shkodër, 2008.

Bertényi

2007 Bertényi Iván, ifj.: A „magyar birodalmi gondolatról” – az I. világháború előtt. In: *Kommentár*, 2. (2007) 4. sz. 40–56.

Buday

1918 Buday Árpád: *Régészeti kutatás Albániában*. Kolozsvár, 1918.

Csaplár-Degovics

2001 Csaplár-Degovics Krisztián: Nopcsa Ferenc báró és a Monarchia albániai politikája 1910–1911-ben. In: *Fons*, 8. (2001) 3. sz. 311–359.

2010a Csaplár-Degovics, Krisztián: Lajos Thallóczy und die Historiographie Albaniens. In: *Südost-Forschungen*, 68. (2010) 205–246.

2010b Csaplár-Degovics, Krisztián: Ludwig von Thallóczy und die Albanologie. Skizzen eines Experiments zur Nationsbildung. In: *Lajos Thallóczy der Historiker und Politiker*. Hrsg. v. Ress, Imre–Juzbašić, Dževad. Sarajevo–Bp., 2010. 141–163.

Csiki

1923–1940 *A Magyar Tudományos Akadémia Balkán-kutatásainak tudományos eredményei*. I/1–2. Csiki Ernő állattani kutatásai Albániában. Szerk.: Teleki Pál–Csiki Ernő. Bp., 1923, 1940.

Degen

1903 Degen, Árpád, von: Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten. Über zwei neue *Solenanthus*-Arten in Europa. In: *Magyar Botanikai Lapok*, 2. (1903) 311–318.

Degen–Dörfler

1897 Degen, Árpád, von–Dörfler, Ignaz: Beitrag zur Flora Albaniens und Mazedoniens. In: *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Mathematisch-Naturwissenschaftliche Klasse*, 64. (1897) 701–748.

Deusch

2004–2005 Deusch, Engelbert: Der Aufstand der Malësia e Mbishkodrës von 1883 und das Verhältnis der albanischen Katholiken zu Österreich–Ungarn. In: *Südost-Forschungen*, 63–64. (2004–2005) 261–301.

Gostentschnigg

1996 Gostentschnigg, Kurt: *Zwischen Wissenschaft und Politik. Die österreichisch-ungarische Albanologie 1867–1918*. [Phil. Diss.] Graz, 1996.

2016 Gostentschnigg, Kurt: Die albanischen Parteigänger Österreich–Ungarns. Ein Versuch der Rekonstruktion des Brückenkopf-Feldes an der Peripherie des habsburgischen Zentrums. In: *Shêjzat*, 1. (2016) 1–2. sz. 123–163.

Hahn

1853 Hahn, Johann Georg: *Albanesische Studien*. Wien, 1853.

Hajdú

2003 Hajdú Zoltán: Az intézményes Balkán-kutatás kialakulásának és fejlődésének problémái Magyarországon 1948-ig, különös tekintettel a földrajzi kutatásokra. In: *Balkán-füzetek*, 1. (2003) 4–75.

Jávorka

1921 Jávorka Sándor: Új adatok Albánia flórájához. Neuigkeiten aus der Flora Albaniens. In: *Botanikai Közlemények*, 19. (1921) 17–29.

1926 Jávorka Sándor: Utivázlat. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Balkán-kutatásainak tudományos eredményei. III. Adatok Albánia flórájához*. Szerk.: Teleki Pál–Csiki Ernő. Bp., 1926. 74–89.

1955 Jávorka, Sándor: Zwei Albanienreisen. In: *Ungarische Rundschau*, 11. (1955) 9–10.

Jelentés

1914 Jelentés a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1913-ban. In: *Akadémiai Értesítő*, 25. (1914) 5. füzet, 201–379.

Keleti Bizottság

1914 Keleti Bizottság. Előzetes jelentés. In: *Akadémiai Értesítő*, 25. (1914) 2. füzet, 127–129.

Kümmerle

1926a Kümmerle Béla J.: Utivázlat. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Balkán-kutatásainak tudományos eredményei. III. Adatok Albánia flórájához*. Szerk.: Teleki Pál–Csiki Ernő. Bp., 1926. 8–73.

1926b Kümmerle Béla: Pteridophyta. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Balkán-kutatásainak tudományos eredményei. III. Adatok Albánia flórájához*. Szerk.: Teleki Pál–Csiki Ernő. Bp., 1926. 197–218.

László

1909 László Zoltán: Emlékek – utirajz. In: *Veszprémi Hírlap*, XVII. (1909) 43. sz. 2–3. (1909. október 24.)

1912a László Zoltán: *Turcizmusok és arabizmusok. A balkáni szerb-horvát nyelvben előforduló idegen, de szlavizált szavak gyűjteménye*. Bp., 1912.

1912b László Zoltán: Iza Boljetinac. Utirajz. I–II. In: *Pesti Hírlap*, 34. (1912) 178. sz. (1912. július 28.), 184. sz. (1912. augusztus 4.)

1913a László Zoltán: *Az albán nyelv szótára (észak-albán, maljiszór tájszólás)*. Bp., 1913.

1913b László Zoltán: Érdekeltségünk Albániában. In: *Pesti Hírlap*, 35. (1913). 51. sz. 34–35. (1913. február 28.)

1914 László Zoltán: *A vérvád átka alatt*. Bp., 1914.

Musil

2013 Musil, Robert: *A tulajdonságok nélküli ember*. Ford.: Tandori Dezső. Bp., 2013.

Robel

1966 Robel, Gert: *Franz Baron Nopcsa und Albanien. Ein Beitrag zu Nopcsas Biographie*. Wiesbaden, 1966.

Romsics

2004 Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat. In: Romsics Ignác: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Bp., 2004. 121–158.

Róna-Tas

1986 Róna-Tas András: Belső-Ázsia magyar felfedezői. A kezdetektől az első világháborúig. In: *Keletkutatás*, 1986. ősz, 33–44.

Said

2000 Said, Edward: *Orientalizmus*. Bp., 2000.

Scheer

2013 Scheer, Tamara: *„Minimale Kosten, absolut kein Blut!“ Österreich–Ungarns Präsenz im Sandžak von Novipazar (1879–1908)*. Frankfurt am Main, 2013.

Steinmetz

1912a Steinmetz, Karl: *Albanische Grammatik. Nordalbanische Mundart*. Sarajevo, 1912.

1912b Steinmetz, Karl: *Albanisches Not-Wörterbuch. Nordalbanischer Dialekt*. Sarajevo, 1912.

Strausz

1913 Strausz Adolf: *Az új Balkán félsziget és a török birodalom. Politikai, gazdasági tanulmány*. Bp., 1913.

1917 Strausz, Adolf: *Das Osmanische Reich. Wirtschaftspolitische Ausblicke*. Posen, 1917.

Tasnádi-Kubacska

1945 Tasnádi-Kubacska, András: *Franz Baron Nopcsa*. Bp., 1945.

Thallóczy

1882 Thallóczy Lajos: *Utazás a Levantében. A keleti kereskedelem története Magyarországon*. Bp., 1882.

1884 Thallóczy Lajos: *Oroszország és hazánk*. Bp., 1884.

Tizenkettedik akadémiai ülés

1913 Tizenkettedik akadémiai ülés. Harmadik összes ülés. 1913. március 31-én. In: *Akadémiai Értesítő*, 24. (1913) 4. füzet, 227–230.

Tömöry

1966 Tömöry Márta: Bosznia-Hercegovina annektálásának történetéből. Részletek Thallóczy Lajos naplójából. In: *Századok*, 100. (1966) 4–5. sz. 878–923.

Vlora

1973 Vlora, Ekrem Bey: *Lebenserinnerungen*. Bd. II. 1912 bis 1925. München, 1973.

Yule–Burnell

1996 Yule, Henry–Burnell, Arthur Coke: *Hobson–Jobson. The Anglo–Indian Dictionary. First published 1886*. Hertfordshire, 1996.

KRISZTIÁN CSAPLÁR-DEGOVICS

THE BIRTH OF THE FIRST HUNGARIAN–ALBANIAN DICTIONARY

Albanology as a science was born in Austria–Hungary. The history of its origin and emergence and the history of the first generations dealing with this discipline have been discussed by a small number of studies and monographies. Generally speaking, ‘the Austro–Hungarian albanology’ is regarded as a science of German speaking scholars who carried out their researches in the Austrian part of the empire. Both Austria–Hungary and the Austro–Hungarian albanology had, however, a Hungarian part. This study aims to highlight the significance of the Hungarian speaking scholars and the role they played in the history of albanology.

Zoltán László (1881–1961), author of the first Hungarian–Albanian dictionary was born to a noble family, and his aristocratic lineage allowed him to receive an education in the very best schools of the Monarchy. After finishing his university studies, he became a financial expert, journalist, author and self-appointed scholar. He was an ardent fan of the Orient and a language genius. Besides his mother tongue he spoke excellent German, English, French, Russian, Serbo-Croatian, and could read Turkish and a bit of Arabic. After 1908 he became closely connected with Hungarian political, economic and scientific pressure groups whose members were the most ardent believers in the Hungarian imperialistic aspirations. Between 1908 and 1911, Zoltán László as an official in Bosnia-Herzegovina loyally served the Hungarian imperial causes in Travnik and Sarajevo. Later he worked as a correspondent for the major Budapest daily papers, and as a journalist he propagated the Hungarian interests in the Balkan.